

Uniek dankzij een rotonde van grafkelders

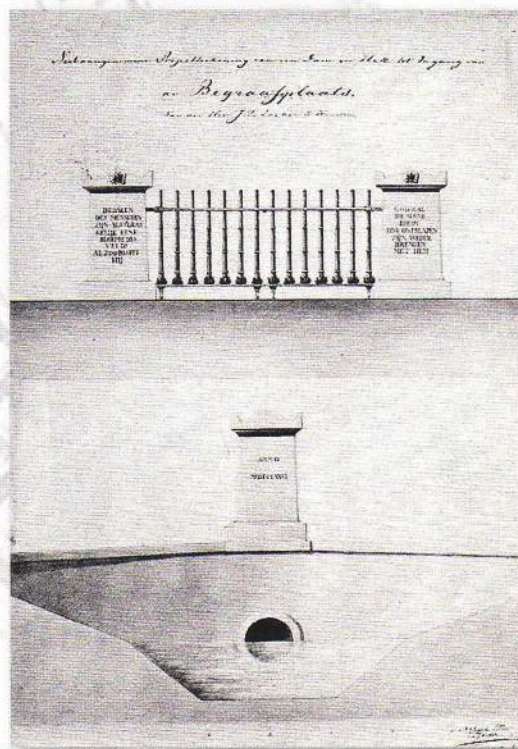
Lucia Albers
Lonneke Berkhout
Anja Guinée

Soestbergen: een aardse paradijstuin

Een rotonde van grafkelders maakt de Utrechtse begraafplaats Soestbergen uniek in Europa. Deze eerste algemene begraafplaats van Utrecht is in 1830 aangelegd naar een ontwerp in landschappelijke stijl van Jan David Zocher jr. Zorgvuldig beheer van de vormgeving en het monumentale bomenbestand behoudt deze fraaie begraafplaats voor de toekomst ¹.

Verborgen achter hoge bomen ligt de 'aardse paradijstuin'² Soestbergen. Een samengestelde (meerstammige) oude kastanjeboom markeert de toegang tot de begraafplaats. Zodra je het monumentale toegangshek gepasseerd bent, drukt het gezang en getjilp van talrijke vogels het geluid van auto's en treinen naar de achtergrond. Monumentale bomen zoals (treur)beuken, platanen, lindes, (treur)essen en taxus, verweerde grafmonumenten en een opvallende rotonde van grafkelders zorgen voor een serene sfeer en nodigen uit voor een wandeling.

Groeiende onvrede over de slechte hygiënische omstandigheden op en rond de kerkhoven in de steden had in 1825 geleid tot een verbod (bij Koninklijk Besluit) om binnen de bebouwde kom te begraven. De stad Utrecht was al langere tijd zonder succes op zoek geweest naar een geschikte locatie voor een algemene begraafplaats. Een commissie van *gecommitteerden der Directie van Stadsfinanciën en Fabricage* moest nu snel uitkomst brengen. Deze commissie stelt in 1827 voor het zeventiende-eeuwse landgoed Soestbergen en

"Ontwerp van een toegangshek voor de Algemene Begraafplaats in Leeuwarden, ca. 1831". Hek en brug zijn identiek aan die van Soestbergen.

Buitenplaats Soestbergen aan de Gansstraat; 1753, anoniem.

Huis Soestbergen, verbouwd vermoedelijk ook door Zocher jr; foto 2005.

J.D. Zocher jr., portret door Woutherus Mol (ca. 1820).

een naastgelegen stuk grond aan te kopen. Hoewel men de prijs hoog vindt, koopt de gemeente Utrecht in 1829 het huis en de grond.

Een speciale *Commissie tot Regeling der aangelegenheden betreffende het inrichten van de algemene begraafplaats* krijgt tot taak de nodige financiële regelingen te treffen met de kerken. Grafrechten van families en personen in kerken moeten worden afgekocht en tarieflijsten en een nieuw begrafenisreglement moeten worden opgesteld. Ook is de commissie verantwoordelijk voor de verbouw van huis Soestbergen tot opzichterswoning en voor de inrichting van het terrein. De commissie geeft Jan David Zocher jr. (1791-1870) de opdracht een ontwerp voor de aanleg van de begraafplaats te maken. Op 15 mei 1830 wordt de eerste algemene begraafplaats in Utrecht geopend; 17 mei vindt de eerste begraafplaats plaats.

Jan David Zocher

Zocher is een bekend figuur in Utrecht, omdat hij in diezelfde tijd bezig is met het ontwerpen en uitvoeren van een kilometerslange parkaanleg op de stadswallen, het huidige Singelplantsoen.

Er is geen ontwerp tekening van de hand van Zocher uit 1829/1830 bekend voor Soestbergen. Uit de kasboeken van de gemeente blijkt echter dat Zocher op 8 november 1830 een bedrag van f800 heeft ontvangen "voor het formeeren van een algemeen plan voor den aanleg der gemeente begraafplaats te Utrecht, en de gevoerde directie over de uitvoering van hetzelfde in de jaren 1829-1830." Uit hetzelfde kasboek blijkt ook dat Zocher "boomen, struiken en verdere gewassen" voor de begraafplaats heeft geleverd³.

De eerste plattegrond van Soestbergen dateert uit 1844 en wordt toegeschreven aan Zocher. Het lijkt een coöperatie van Jan David en zijn dan 24-jarige zoon Louis Paul, die wat amateuristische bomenrijen en bosjes tekent. De plattegrond geeft een nauwkeurig beeld van de situatie in dat jaar. Het is een zeer gedetailleerde tekening met nummering van de graven, namen van de doden en een beschrijving van de beplanting.

Het ontwerp

De begraafplaats is functioneel gescheiden van

<u>Op de Nieuwen Breyersplanten. 1830</u>	
Op de boomen	115.
Op de d.	177.
Bierke d.	32.
Breyers d.	92.
Castorje	107.
Linde d.	124.
Linde boomen	120.
Breyers d.	1300.
Bierke boomen	121.
<u>Op de Breyers d. van Breyers</u>	
Linde d.	200.
Op de Breyers d.	200.
Breyers d.	100.
Willems boomen	22.
<u>Op de Brey.</u>	
Op de boomen	76.
Willems d.	40.
<u>Op de Land.</u>	
Linde boomen	256.
Castorje	100.
Op de boomen	100.

Betaald aan den architect J. D. Kocher, Lct
 mandist N. 20. (Onkosten voor de geme
 begraafplaats:) voor gedane leverantie
 van boomen, Struiken en heidegewas
 ten behoeve van de Gemeente begraafplaats
 in den jaer 1830.

Kopie uit het kasboek van 1830, betreffende een betaling aan J.D. Zocher jr. voor de levering van "boomen, struiken en verdere gewassen".

Levering door Zocher van
bomen voor de nieuwe
begraafplaats; 1830.

Plattegrond 1844,
met renvooi voor
graven en beplanting,
directeurswoning; huis
Soestbergen met tuin,
linksboven; Het Utrechts
Archief.

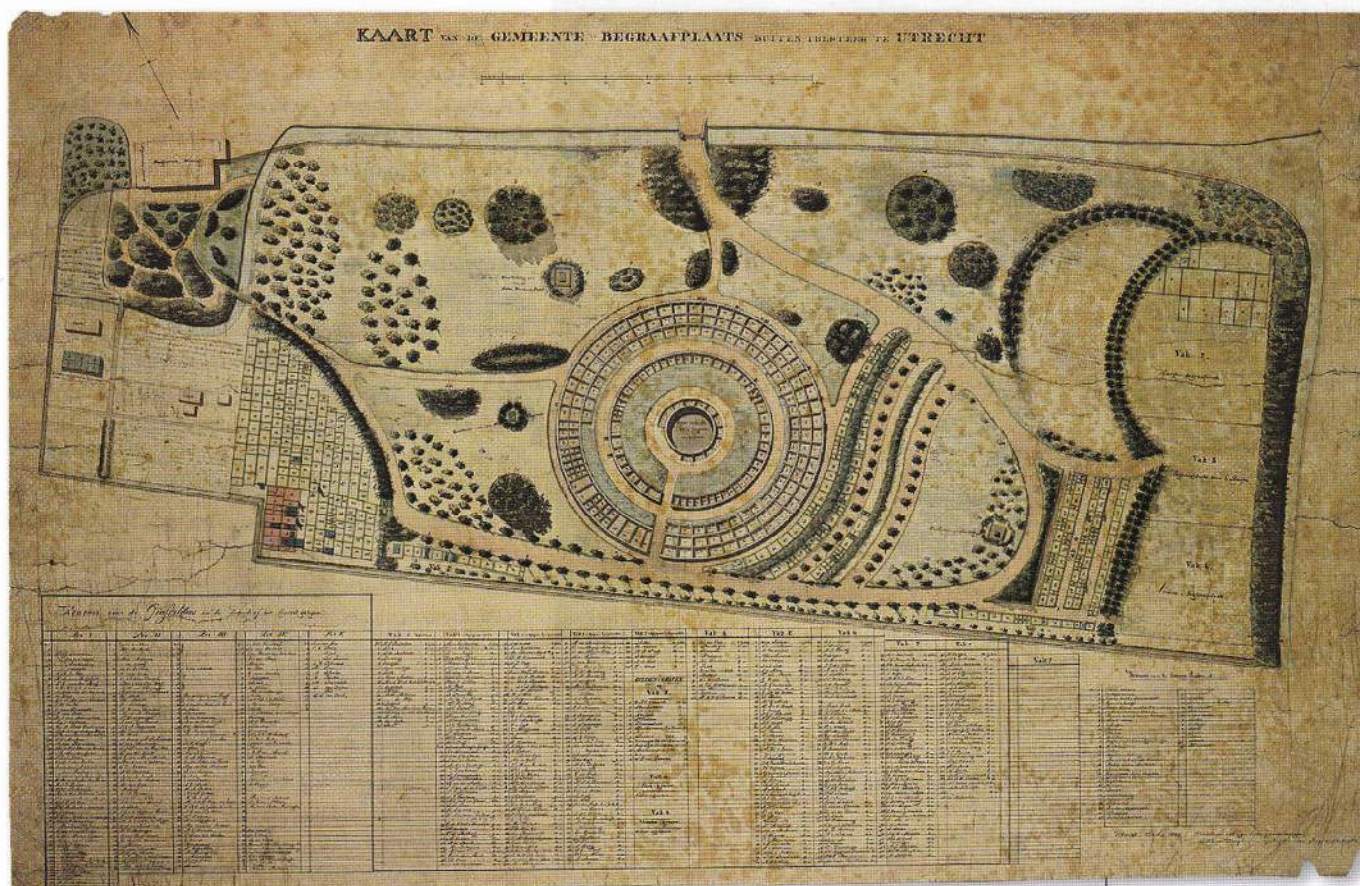
de omgeving door een sloot. Visueel is de begraafplaats bijna volledig open en is er vrij uitzicht op de dan nog landelijke omgeving.

Centraal onderdeel van Soestbergen is de rotonde of grafheuvel met grafkelders. De rotonde loopt in drie met gras begroeide ringen trapsgewijs op. In het midden is een open put, bedoeld als knekelput, maar waarschijnlijk nooit als zodanig gebruikt. Deze grafheuvel is de enige in zijn soort in Europa. Er zijn meerdere vergelijkbare voorbeeldontwerpen van Franse architecten als J.J. Lequeu en C.N.

Ledoux bekend, maar deze zijn nooit uitgevoerd.

De grafkelders in de grafheuvel zijn bedoeld voor de rijke burgerij die zijn grafrechten in de kerken was kwijtgeraakt. De minder draagkrachtige burgers worden aanvankelijk begraven in de grasvelden, ogenschijnlijk op willekeurige plaatsen. Een decennium later worden slingerende paden aangelegd om meer graven langs die paden te kunnen plaatsen. Zo wordt de begraafplaats steeds verder ingevuld. In de periode tussen 1830 en 1870 ontwikkelt de begraafplaats zich van een landschappelijke dodenakker met een grafheuvel en een enkel grafmonument met een slingerpad tot een begraafplaats in landschappelijke stijl met een hoofdpad en vele zijpaden.

De begraafplaats trekt veel wandelaars. De aanplant van loofbomen als (treur)beuk, linden, treurwilg, iepen, treures en naaldbomen als *taxus baccata* biedt de wandelaar steeds wisselende tafereelen die een gevoel van melancholie, droefenis en een be-

V.b.n.o.: Kaart 1844, omgrachte tuin bij de directeurswoning; huis Soestbergen;

Foto jaren '50, Gansstraat en sloot om begraafplaats. Herstel van de sloot is niet mogelijk.

Rotonde; detail kaart 1844.

sef van (on)sterfelijkheid oproepen. De wandeling langs de grafheuvel, grafmonumenten en grafstenen via slingerpaden door een droevig landschap is geliefd. Dit blijkt uit het feit dat er speciale regels voor wandelaars zijn. Bezoekers en wandelaars betalen 25 cent toegang. In 1870 zorgt een extra verordening voor verscherpt toezicht vanwege het drukke zondagse bezoek.

Aan de oostelijke rand vindt rond 1870 uitbreiding plaats in dezelfde landschappelijke stijl van aanleg. In 1884 wordt een lijkenhuisje gebouwd, dat nog steeds bestaat. Bij de volgende uitbreiding, rond 1890, geeft optimaal gebruik van de ruimte de doorslag. Er wordt gebroken met de landschappelijke ontwerpstyl; de paden en rijen worden recht aangelegd.

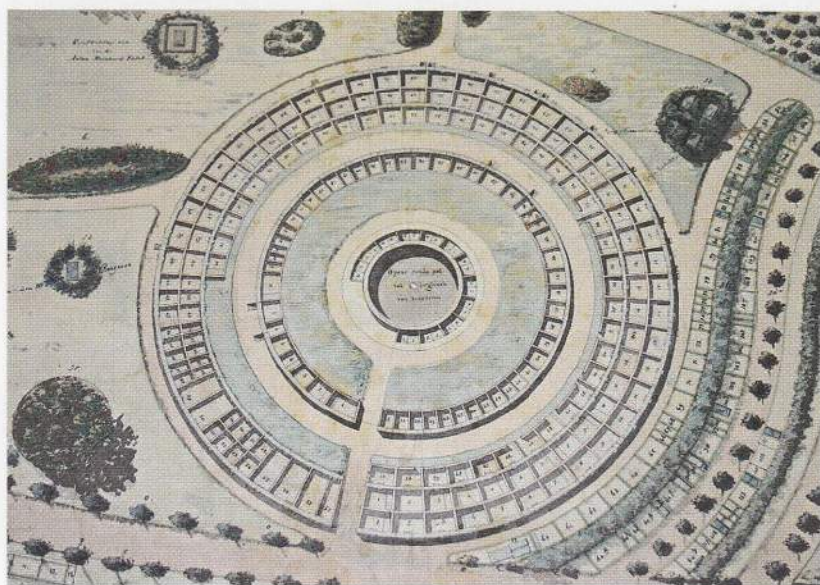
Aan het eind van de 19e eeuw is de begraafplaats vol en wordt een paar honderd meter verderop de tweede algemene begraafplaats Kovelswade geopend⁴.

Beplanting

De plattegrond van 1844 geeft gedetailleerd de beplanting op Soestbergen in die tijd weer. Langs de randen van de begraafplaats staat aan de oostkant een dichte aanplant van iepen, linden, sparren en 'bloemhout'. Ook tussen de rijen met graven is 'bloemhout' gebruikt. Met bloemhout worden bloeiende heesters bedoeld, zoals sering, Gelderse roos, boerenjasmijn, kamperfoelie, kardinaalsmuts en pioenheesters. Ook kan het gaan om kleine bomen, zoals sierkersen en -appels, pruimen en amandelboompjes. Verspreid over de begraafplaats zijn groepen eiken, lindes en kastanjes geplant. Deze boomgroepen zijn ovaal of rond van vorm. Van deze oorspronkelijke beplanting en van de beplanting die bij de uitbreiding van 1870 is neergezet zijn nu nog ongeveer honderd bomen over. Ook van de grafbeplanting zijn nog exemplaren uit 1830 bewaard gebleven.

Monumentale bomen vrijstellen

De oude bomen op Soestbergen hebben niet alleen een historische waarde, maar ook een hoge ecologische waarde, getuige het grote aantal vogels op deze begraafplaats. Belangrijk aandachtspunt in het beheerplan dat Anja Guinée-Landschapsarchitectuur en Albers Adviezen Historische Parken in

V.b.n.o.: Rotonde in 2005;
foto L. Albers.

Rotonde in 2005; foto L. Albers.

Rotonde in 2006;
foto A. Guinée.

Rotonde met beukengroep
Zocher; foto L. Albers 2005.

opdracht van de gemeente Utrecht hebben opgesteld is de verjonging van het bomenbestand. In het beheerplan is ervoor gekozen de levensduur van de oude bomen zoveel mogelijk te verlengen door deze bomen vrij te stellen van minder gewenste bomen, (te) hoge struiken en klimop. Oude bomen komen pas voor kap in aanmerking als ze zodanig aftakelen dat er een acuut gevaar bestaat voor de bezoekers en de grafmonumenten. Oude bomen worden dus niet preventief gekapt. Als er ruimte is, kan vanzelfsprekend een jonge boom als toekomstige opvolger geplant worden. Deze boom moet passen bij het aanwezige, historische assortiment van bomen.

Voor al bij oude boomgroepen is het geen bezwaar om te wachten tot een oude boom op natuurlijke wijze uitvalt en dan een jongere boom bij te planten. Bij de landschappelijke stijl is het de bedoeling dat de beplanting schilderachtige taferelen vormt. Voor boomgroepen is het daarom niet van belang dat de bomen even groot en dik zijn.

Rijksmonument

In 2001 heeft Soestbergen de status van rijksmonument verkregen. Zowel de parkaanleg van de begraafplaats met het toegangshek en de rotonde van grafkelders als het tot woning verbouwde zeventiende-eeuwse landhuis Soestbergen, het lijkenhuisje en een twintigtal grafmonumenten en -kelders staan op de lijst van rijksmonumenten. Soestbergen, gelegen aan de Gansstraat naast 167, is dagelijks geopend voor een wandeling. Nu het park is gerestaureerd is het opnieuw de moeite waard er te gaan wandelen. Bezoek dan ook begraafplaats Kovelswade, even verderop aan de Gansstraat.

Noten:

- ¹ L.H. Albers, A. Guinée, J.M. Schreiber, Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen te Utrecht, Deel Historie en beheervisie, Deel Maatregelen, 2005.
- ² Soestbergen, Utrechts "aardse paradijs" geschreven door Edwin Maes in opdracht van Stichting Publikaties Oud-Utrecht (Utrecht, 2006).
- ³ Kasboek 1830, gemeente Utrecht, inventarisnummer 2937, archief gemeente Utrecht, Het Utrecht Archief.
- ⁴ Zie Groen van november 2013 voor meer informatie over Kovelswade.

